

UNIVERSITÀ DEGLI STUDI
DI GENOVA

Lo studio della grammatica nell'antichità greca

Lara Pagani

Dipartimento di Antichità, Filosofia, Storia (DAFIST)

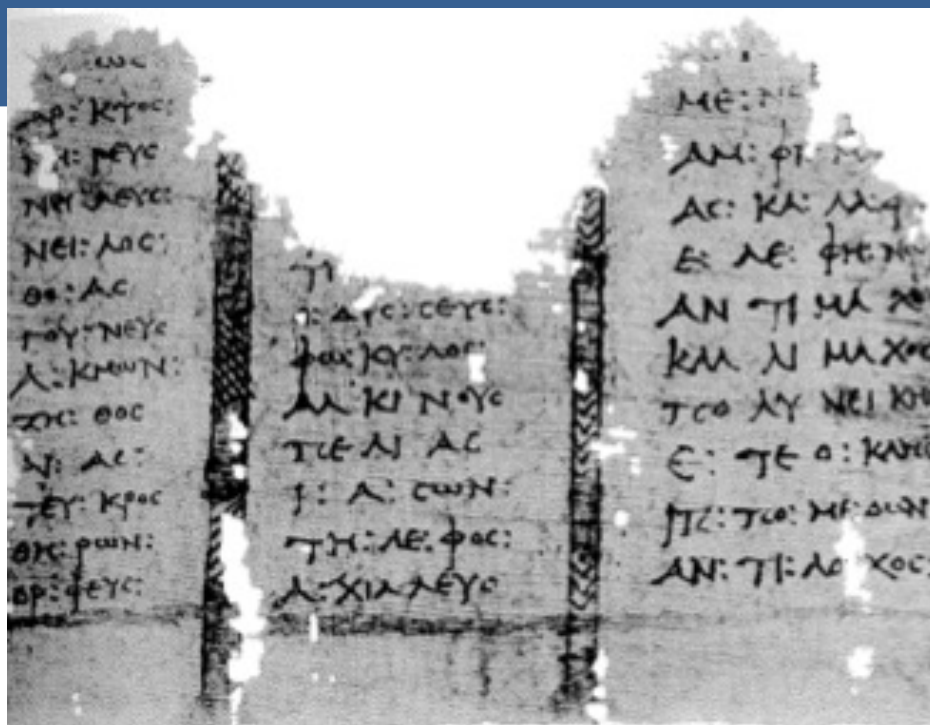
Grammatica / γραμματική (τέχνη)

Grammatica: [...] Rappresentazione sistematica di una lingua e dei suoi elementi costitutivi, articolata tradizionalmente in fonologia, morfologia, sintassi, lessicologia ed etimologia [...].
(vocabolario Treccani)

γραμματική ἐστὶν ἐμπειρία ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσι λεγομένων
(Dionisio Trace [in Sext. S. 1.57], II-I a.C.)

γραμματική ἐστὶ τέχνη τῶν παρὰ ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσι λεγομένων
(Asclepiade di Mirlea [in Sext. S. 1.73], II-I a.C.)

γραμματική ἐστὶ τέχνη τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ <συγγραφεῦσι λεγομένων καὶ>
τῶν κατὰ κοινὴν συνήθειαν λέξεων εἴδησις
(Demetrio Cloro [in Sext. S. 1.84], epoca sconosciuta, forse I a.C.)

P.Cairo inv. JE
65445
(Livre d'écolier),
III a.C.

] ως :
Ἄρ : κτος :
Νη : ρεύς
Νει : λεύς :
Νεῖ : λος :
Θό : ας
Γου : νεύς
Ἄ : κμων :
Ζῆ : θος
Αῖ : ας :
Τεῦ : κρος
Θή : ρων :
Ὅρ : φεύς :

Τ [
Ὀ : δυς : σεύς :
Φω : κύ : λος :
Ἄλ κί νους
Πε λί ας
Ἰ : ά : σων
Τή : λε : φος :
Ἄ : χιλλεύς

Α.ι. [
Με : νε[
Ἄμ : φί. : μα[: χος
Ἄς : κά : λα : φ[ος
Ἐ : λε : φή : νωρ :
Ἄν τί μα χος
Καλ λί μα χος
Πο λυ νεί κης
Ἐ : τε ο : κλῆς
Ἰπ : πο : μέ : δων
Ἄν : τί : λο [:] χος :

Recto

Col. 1

 παρακε]ιμένου
 γέγρ]αφα
 γέγρ]αφες
 γέγρ]αφε

 γεγρ]άφατον
 γεγρ]άφατον

 γεγρ]άφαμεν
 γεγράφα]τε
 γεγράφ]ασιν

 ὑπερσυντελι]κού

 ἐγεγρά]φειν
 ἐγεγρά]φεις
 ἐγεγράφ]ει

 ἐγεγράφε]ιτον
 ἐγεγραφε]ίτην

 ἐγεγρά]φειμεν
 ἐγεγράφει]τε
 ἐγεγράφε]σαν

Col. 2

{αορ} ἀορίστου
 ἔγραψα
 ἔγραψες
 ἔγραψε

 ἐγράψατον
 ἐγραψάτην

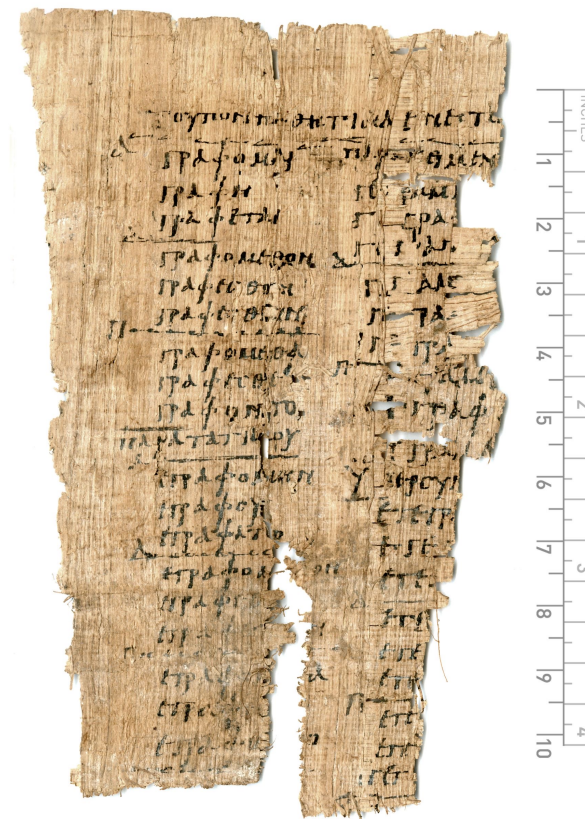
 ἐγράψαμεν
 ἐγράψατε
 ἔγραψαν

 μέλλοντος

 γράψω
 γρά]ψεις
 γρά]ψει

 γ[ρά]ψετον
 γ[ράψ]ετον

γρά]ψομεν
 γρά]ψετε
 [γράψουσιν]

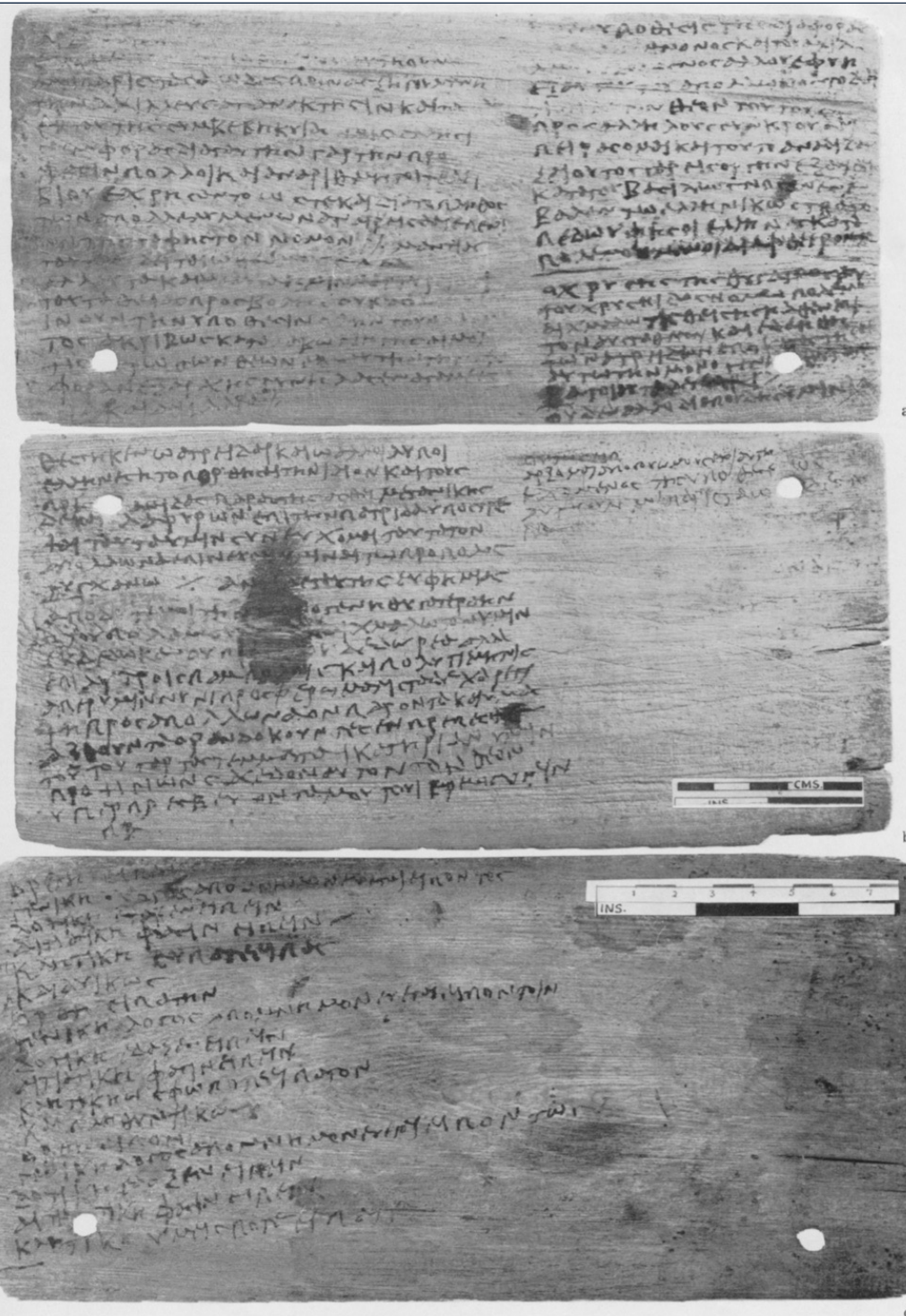

PSI inv. 204

III d.C.

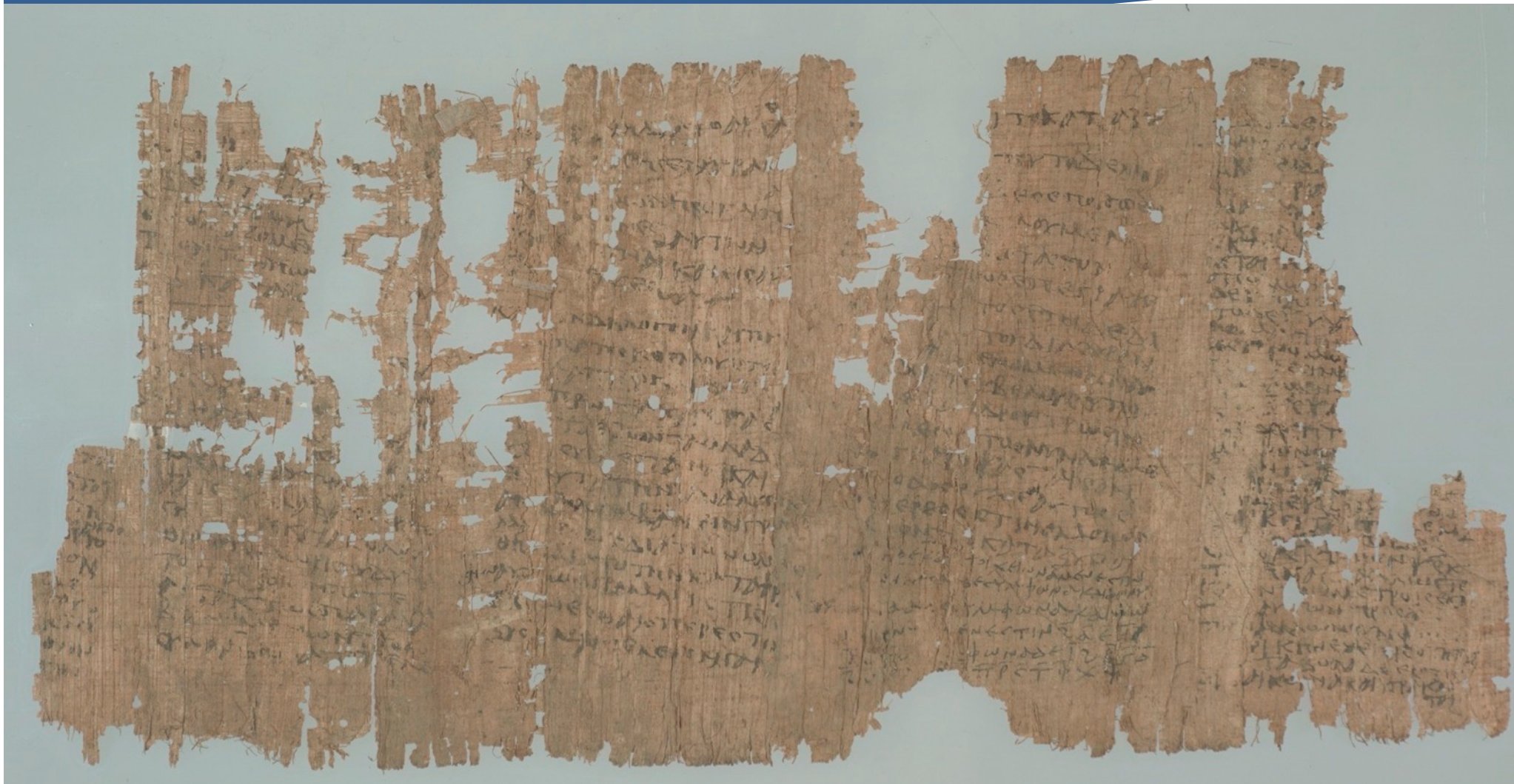

T.Bodl.Libr. inv. Gk. Inscr. 3019
III d.C.

Schulbuch aus der Sammlung Sayce (Ashmolean Museum):

a) Tafel 1b und b) Tafel 4a: Iliasparaphrase zu A1-21; c) Tafel 5b; Grammatische Übung; zu S. 133 ff.

P.Osl. II 13, II d.C.

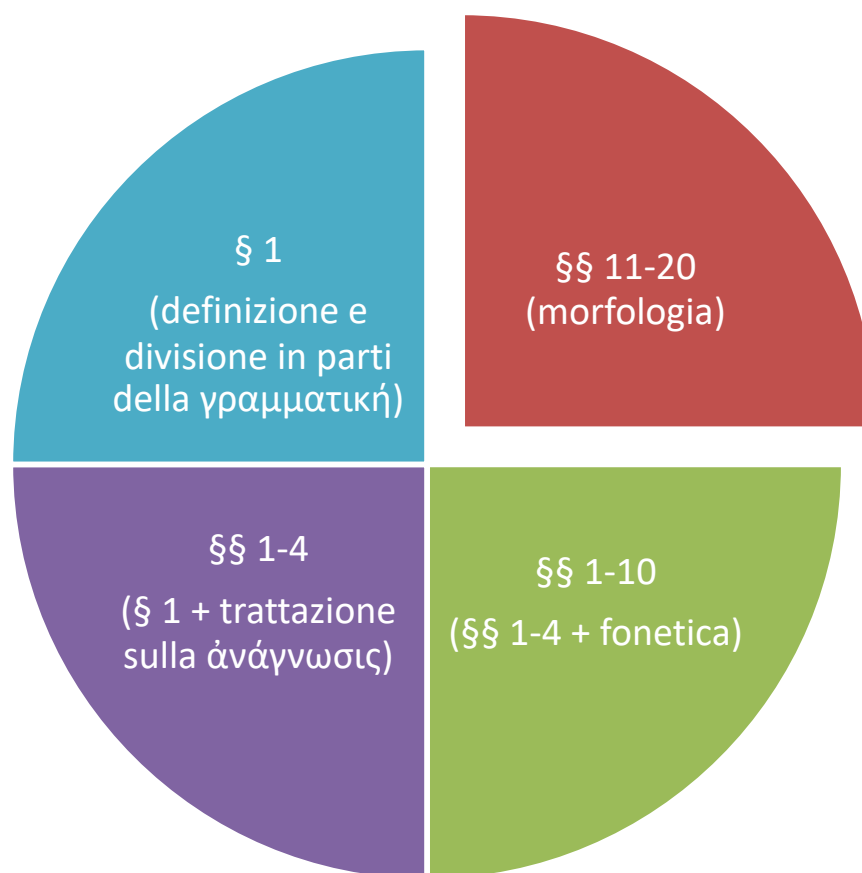
La *Techne grammatike*
attribuita a Dionisio Trace

P. Halle
55a,
V d.C.

La *Techne* è davvero di Dionisio Trace?

La sezione sulla morfologia

- Espressione e frase (§ 11)
- Nome (§ 12)
- Verbo (§ 13)
- Coniugazione (§ 14)
- Participio (§ 15)
- Articolo (§ 16)
- Pronome (§ 17)
- Preposizione (§ 18)
- Avverbio (§ 19)
- Congiunzione (§ 20)

Struttura interna dei paragrafi dedicati alle parti del discorso

- definizione della parte del discorso
- enumerazione di aspetti correlati alla parte del discorso (παρέπεται)
- enumerazione delle categorie in cui ciascuna si articola ulteriormente
- esemplificazioni

Dal generale al particolare

Oggetto della ricerca: lingua scritta, letteraria

Un esempio: il nome

”Ονομά ἐστι μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα σημαῖνον, σῶμα μὲν οἷον λίθος, πρᾶγμα δὲ οἷον παιδεία, κοινῶς τε καὶ ἰδίως λεγόμενον, κοινῶς μὲν οἷον ἄνθρωπος ἵππος, ἰδίως δὲ οἷον Σωκράτης. — Παρέπεται δὲ τῷ ὀνόματι πέντε· γένη, εἶδη, σχήματα, ἀριθμοί, πτώσεις. (*Techne* 12.1)

Perché “casi”?

Sch. Vat. D.T. p. 230.21-23: Πτώσεις λέγονται, ἐπειδὴ ἡ φωνὴ ἀπ’ ἄλλου εἰς ἄλλο μεταπίπτει· πτῶσις δέ ἐστὶ πτωτικῆς λέξεως μετασχηματισμὸς τῆς τελευταίας συλλαβῆς ἄλλοτε εἰς ἄλλο τρεπομένης.

πτῶσις da πίπτω
➤ Lat.
casus da *cado*

“caduta” dal nominativo alle varie forme flesse

Perché “accusativo”?

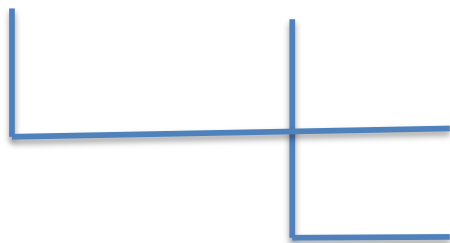
Πτώσεις ὀνομάτων εἰσὶ πέντε· ὀρθή, γενική, δοτική, αἰτιατική, κλητική. Λέγεται δὲ ἡ μὲν ὀρθὴ ὀνομαστική καὶ εὐθεΐα, ἡ δὲ γενική κτητική τε καὶ πατρική, ἡ δὲ δοτική ἐπισταλτική, ἡ δὲ αἰτιατική **† κατ’ αἰτιατικὴν**, ἡ δὲ κλητική προσαγορευτική. (*Techne* 12.6)

ἡ δὲ αἰτιατική καταιτιατική?

κατ’αἰτιατικὴν MG, κατ’ αἰιατικὴν L, κατ’αἰτικὴν αἰτίαν B, κατ’ αἰτίαν VHA Fabricius Bekker Pecorella, κατ’ αἰτιατικὴν σημασίαν Laur

Lat. (e.g. Prisc. *Inst.* in *GL* 2.185.25)
causativus / accusativus

< αἰτιατόν

calco di αἰτιατική?

calco di una forma greca καταιτιατική?

Spunti per spiegazioni per contrasto

- grafemi vs fonemi
- sillabe lunghe “per posizione” vs. individuazione del limite di sillaba
- aggettivi e pronomi catalogati sotto il nome
- pronomi includono solo i pronomi personali e loro derivati
- interiezione $\tilde{\omega}$ catalogata come articolo
- radici e temi: per i grammatici antichi, questi sconosciuti